

հետեւ Հայք ցանկ երթակայ էին յունական հզօր ազդեցութեան՝ չընցան զերծ եւ ազատ մնայ նաեւ յոյն լեզուին ազդեցութենէն։ Եւս քան զեւս տկարանալով՝ Տայերէն բարբառոն՝ ժամանակին անյաջող եւ ասարզէպ պատահարաց նպաստելովն, կամաց կամաց յընթաց չորեք-տասան դարուց աղտացաւ, նուազեցաւ եւ հոսակ ուրեմն ի սպառ շինու իր բոցանշող լուսաւորութիւնն։ — Քանի՜ երախտեօք պիտի չլիշա-տակէիք մեր Մշակութեան, եւ — tutti quanti — անունները, իմէ իրենց բնական լեզուա գրեկն ինչ որ գրել ուզած են, քանի՜ գանձեր անկորուստ պիտի պահուէին, որչափ հին հայկա-կան, բնական ասացումներ, բնական ոճեր, պիտի պրծէին ժամանակին կորստաբեր ու ոչնչացուցիչ ժանկերներէն։ —

Սոյն ծակատաքիրն կ'երեւայ թէ իւր դստեր ծակտին վրայ ալ գործմուած ըլլայ. եւ այս ահա կ'առաջնորդէ կը տանի զմզ մեր աշխարհաբար լեւն՝ աղէկ վէճակն վրայ քանի մը գիտողութիւններ ընծաւ։

(Ըարաւ-իւն.)

Հ. Գ. ՄՐՆ.

Ո Ւ Ղ Ե Գ Ր Ա Վ Ա Ն

Ս Ն Ի Ժ Ո Ղ ՈՒ Թ ՈՒ Ս Ո Ւ Վ Ա Ն Ե Յ Ն Ե Ր Գ Ր

ԺԺ.

Ողբաւ։

Պարզեցաւ մեր առջեւ Ռուսաստանի ամէնէն գեղեցիկ քաղաքներէն մէկը, կամ ինչպէս սովորաբար կ'անուանեն, հարաւի մայրաքաղաքը՝ Օդէսա։ Եր գեղանկար գիրքովն եւ ծովային բազմազան տեսարաններովն Օդէսան՝ ճանապարհորդին վրայ նոյն իսկ առաջին անգամէն, դեռ ներս չմտած, շատ հաճելի ապաւորութիւն կը գործէ։

Հոգեւոր հաննջ զմզ առաւ. նուական ընկերութեան նաւամատուցին վրայ, ուր բազմաթիւ միասն եւ երկիւր այլեւայլ կառքեր անհամբեր կը սպասէին յաճախորդին։ Առաջին նայուածքով կը տեսնուէր, որ Օդէսա՝ գերազանցապէս առեւտրական քաղաք էր, որովհետեւ իր լաւագոյն մասը, բնդարձակ ծովեզերքը, կատարեւելոց յստակացած է զվաճապահութեան։ Ըարբ շար նաւամատուցներ, նաւահանգիստներ եւ ծովեզերեայ ու ծովա-միջի քարափոռք, բոլորեալ գրաւուած էին ծովու կողմէն ամեն տեսակ նաւերով եւ ցամաքէն երկաթ-ուղւոյ կառքերով, շտեմարաններով ու գործարաններով եւ գանապան բռններով։

Հրաշքաւ տալով Մ. Ի. Վ. ին, առի իրեղեններս եւ նստայ ամէնէն յառաջ դիմացս ելած

կառքը, որ մէկ քառորդէն բերաւ զեւ կենդանա-կան պանդոկը։ Պանդոկայեպետը լաւ սննեակ մի յատկացաւ ինձ, փողոյի վրայ նստող, դին նշանակելով օրական 2 ր. 50 կ. Ըստ նշանաւոր դիրք ունէր այս պանդոկը. մէկ կողմը թէւտորն, միւս կողմը ստրիկանութիւն, դիմացն ալ ռուսական մայր եկեղեցի, — երեք իրարմ բուլըրովն տարբեր հիմնարկութիւններ։

Քաղաքին բուլըրովն անծանօթ՝ ես խիղին դիմեցի այնտեղ բնակող Վ. պրլեսիցի. Գ. եւ Օ. Ա. — ճեան եղբայր տունը, որոնք քաղաքին բնորոշա-գոյն՝ Դըլբի-սի-ի փողոցին վրայ սեպհական կա-լուածներ ունէին եւ ասոնց եկամտով կ'սպրեկին։ Ես Ա. — ճեան եղբայր հետ շարք օր ամբողջ բանու-գործ արի ինձ Օդէսա շուրջ գալ եւ ռուսմա-սիրել — որոնց կը յայտնեմ՝ այստեղ իմ անկեղծ շնորհակալութիւնս իրենց հիւրասիրութեան եւ օգնութեան համար։

Օդէսա իր մեծութեամբն Ռուսաստանի մէջ՝ չորրորդ տեղը կը բռնէ, եւ կու գայ Պետերբուր-գէն, Մոսկուայէն եւ Վարշապէն վերջը. բայց իր մաքրութեամբը, կանոնաւորութեամբն եւ գեղեցի-կութեամբն եւ ոչ մէկ քաղաքէ վար կը մնայ. աւելի բնորոշական քաղաքի կը նմանի՝ քան ռու-սականի։

Փողոցները մեծ մասով լայն են, ուղիղ եւ աւելի կանոնաւոր քան տեղ տեղ նոյն իսկ Պե-տերբուրգիները։ Մէլեռնոյ ամբողջ 5 աստէն (10 մեթր) սալալատակ է բնորո սեւ գրանիտի եւ երկու կողմն ալ բնդարձակ ձեւակնէ կայ, նոյնպէս կարգաւորեալ սալալատակ եւ երկու կողք ալ հովա-նաւոր ծառեր, որոնց շնորհիւ Օդէսայի գրեթէ բո-լոր փողոցները բուլվարի երեւոյթ են առած։ Գի-շերային լուսավառութիւնը զեւս եւս գազով է, բայց տեղ տեղ ելեկարսկան լոյսն արդէն կ'իշխէ, եւ գուցէ մօտ ապագայի մէջ աւելի ալ բնդարձակի։

Օդէսայի փողոցներուն առանձին յատկու-թիւններէն մէկն ալ այս է՝ որ տեղ տեղ կամուրջ-ներով իրարու կապուած են։ Այս կամուրջներուն տակէն ոչ թէ չուր կը վազէ, այլ նոյնպէս կանո-նաւոր ցամաքային անցուղարձ կայ։ Ինչպէս կ'երեւ-այ՝ քաղաքին դէպ ի ծովեզերք տանող մասը խա-շաճեւ կորուած եւ երկու ձորով, կամ խրամատով, զորոնք իրարմ հետ միացնելու եւ փողոցներուն շարունակութիւնը չընդհատելու համար հարկա-դրուած են այս նորօրինակ կամուրջները կառա-ցանելու, որ հինգ են թուով։

Ճաշէն վերջ, իրիկուան դէմ, Պր. Ա. — ճեան տարաւ զեւ Օդէսայի զբօսավայրերը։ Գնացին նոյն ծովափնեայ «Կիկլադիկոնի», կոչուած բուլվարը, որ ծովեզերքէ բարձր է կանգնած։ Այստեղէն նայելով ամբողջ ծովն ու նաւահանգիստը շատ գե-ղեցիկ տեսարան կ'ընծային։ Երեք կարգ ծառաւիղ ունի, որոնց մէջնեզերք բաւական ընդարձակ է եւ իր լայնատրեւ սօսերին (platane) լայնարձակ շու-քով կը հովանաւորեն իրենց արմատն քովերն հաստատարեւ բազմաթիւ նստարաններ, որոնք միշտ գրաւուած են զբօսաւորներով։ Ահագոյն երկար բուլվարը նեղ կու գար այստեղ ձեմող մեծ բաղ-մութեան, որ մէկ կողմէն երաժշտութեան եւ միւս

ինչպէս ինք պատմեց, բնիկ պոլսեցի է եղեր. 1867ին գաղով Օդէսու, այստեղի ծեր երեքշաբթի փեսայացիներ է եւ նշանակուել ըստ ճանաչող անոր ծուխերուն: Եկիղեցին թէ էւ փոքր է, բայց բաւական սիրուն եւ մանաւանդ շատ մաքուր, յատկութիւն մ'որ առ Տասարակ կը պահի Ռուսահայոց (մասնաւորապէս Կաւկասիայ) եկիղեցիներուն . . . Եկիղեցւոյն կից երկուսը գարոց կայ ի խական, որ այն օրերը գոց եր ամառային արձակուրդին պատճառաւ. բայց ինչպէս Տէր Գրիգոր պատմեց, աշակերտաց բոլորական թիւի 25ը չէր տնջներ. աշակերտուհիք թուով աւելի էին քան աշակերտները. որովհետեւ այս վերջինները մեծաւ մասաւր Ռուսաց գարոցները կը յամանային: Գարոցն ուներ երկուսուսուցիչ եւ մէկ վարժուհի, որոնցով զատ երկու Տամարարանական ուսանող ալ յանձն են առեր ձրի գաւ տալ շաբաթակարար: Այստեղի Տամարարանին մէջ 17 հայ ուսանող կար, որոնք տեմէն ալ նստիրուած էին իրաւաբանութեան ճիւղին: —

Հայոց ընդհանուր թիւին 150 տուն է, որ աւել է իբր 1000 հոգի միայն: Եւ այս շատ զարմանալի է, որովհետեւ Օդէսայի պէս փաճառաշահ քաղաքին մէջ, պէտք էր Հայոց աւելի մեծ թուին սպասուէ: Ասեց ալ զիւսուրբար տեղափոխուած էին այստեղ՝ Ակիւրմանէն, Գրիգորուպոլէն եւ Խրիմէն: Անան յաւել քանի մի պպլսեցի:

Հայերն այստեղ երկու որոշ գաւառակարգ կը կազմեն, եւ իրենց զաւորման ճիւղովք գրեթէ միակ են եւ նշանաւոր, ամբողջ Օդէսայի մէջ: Առաջին կամ բարձր գաւառակարգը՝ ժամանաւոր գործարանատեր է, իսկ երկրորդը՝ ծառ հասարակ դասը՝ սափիչ: Այսպէս որ այստեղ ով որ ընտիր ծխախոտ ուղէ ծխել՝ կը դիմէ հայ գործարան, իսկ ով որ պէտք ունենայ լաւ գաւառակարգի, նոյնպէս կը դիմէ Հայտան: Այս ալ լաւ է գտնել, որ այս երկու ճիւղը՝ գրեթէ բացառապէս կարողացին են իրենց գրաւել: Ըստ այսմ, 150 տուն Հայոցմէ՝ չորսը ծխախոտի գործարանատեր գերդաստաններ են, եւ 90ը սափիչ: Մնացածներէն 30 տուն առօրեայ ապրուստի կարտո են, եւ միւսներն առեւտրականք են գործակառար: — Գործարանատերերն են Պապով (Պապեան), Ավգատուրով (Առատուտարեան), Բաբառուլի եւ Խրիմով: Ասանցմէ՝ Ավգատուրովը՝ եկեղեցւոյ երեցփոխանն էր:

Հայերեն լեզուն, ինչպէս յաւել բոլոր Խրիմի եւ Բեսարաբիայ Հայոց մէջ, կը կապու Օդէսայի մէջ ալ: Ըստեր տեսոյ, որոնք իբարու մէջ միայն առեւտրէն կը խօսեն, ուրիշներ, եւ այն՝ մեծ մասը՝ թաթարներն. իսկ Արմաւիրիքը՝ չէրքեղերին: Եւ Բրուսիլն ու ինչպիսի հանգամանաց շնորհիւ այն անհոռի լեզուն այնչափ հզոր արմատ է ձգել Արմաւիրցւոց մէջ. — անհայտանալի է: Եւ չէ՞ք հայերէնը՝ մինչեւ անգամ չէրքեղերէնին ալ ստիպուել էր տեղի տալ: Բայց ինչպէս նկատեցի առ հաստալի, այս լեզուները, թաթարներն ու չէրքեղերէնը՝ այր մարդիկ են աւելի գործածաւորներ, իսկ կանայք, եթէ փոքր ինչ ուսում ունին, (եւ մեծ մասն ունին), անպատէն կը համարեն խօսիլ ուրիշ լեզուաւ, ըսց ի աւստերէնէ: — Ալեքին գէպրեկոս շնորհիւ միայն, հայ լեզուն սկսած է այս հաս-

րուստ հայ գաղթականութեանց մէջ կամաց կամաց աւելի յարգ ունենալ: Միշտ տալոյ է, որ Հայն որչափ աւելի հեռանայ Տայրենի հողէն, նոյնչափ աւելի կը թողու Տայրենի աւանդութիւններն, որոնց մէջ առաջին տեղը լեզուն է եղած: Չենք կարող ծածկել, որ Ռուսահայոց այս մասը՝ այսինքն Բեսարաբիայ եւ Խրիմի հայ գաղթականութիւններն այն շաղի մէջ են մասած՝ որ զերեւոր կը տանն ուղղակի յառաւորութիւն, որ մասամբ արգէն սկսած է, եւ վաղ թէ ոչ՝ իսպառ կորուսեալ մտանդի մէջ են հայութեան համար: Մէկ բան միայն կարող էր հզորապէս առաջն առնել այս կորստեան հոսանքին, այն է՝ եթէ հայ ազգին հայրենի երկրի մէջ, ցեղական, ազգայնական ոյժեր զորացընող լաւաւոր հանգամանքներ յառաւոր գային, եւ այն ժամանակ գաղթական Հայոց մէջ ալ ազգային անհամաձայնութիւն կրնար մեծ ազդ ու կշիռ ունենալ, եւ անոնց եթէ ոչ ընդհանուր, գէթ մեծազոյն մասը պահել հայութեան համար: — Այս մասին, որչափ տարբերութիւն Հայուն եւ Յունին մէջ, Յոյնն եւս փոքր ազգ է, Յոյնն ալ ջրուած է ամէն կողմ, բայց անկ տեղ խառն կը պահպանէ իր մայրենի լեզուն. բացառութիւններ կան անշուշտ, բայց անշուշտ: Այն ժամանակ երբ Հայերն առ հասարակ միշտ դէպ ի որեւէ երկրի խորքին են մկուեր, ներս ու ներս եւ միայն վերջնաւ դէպ ի ծովեկերը կը դառնան, Յոյներն ի սկզբանէ իրենց բոլոր ոյժեր տուել են ծովեկերէն, իբրեւ ի բնէ ծովեկերեայ ժողովուրդ: Ամբողջ Սեւ ծովու գէպրեթ թէ առաւելու եւ թէ տաճկական բոլոր քաղաքներն մէջ կը գտնուէր հոծ թուով յոյն գաղթականութիւններ, որոնք տեղւոյն վաճառականութեան մեծ մասն իրենց ձեռքն են անցուցանել եւ եռանդեամբ կը շարունակեն պահպանել իրենց լեզուն եւ ցեղական ինքնուրոյնութիւնը:

Այս եւս ունի անշուշտ իր պատմական պատճառները, որով Հայք ստիպուած եղել են դիմել այնպիսի տեղերու վատտակ եւ յազուրկ կրնան գրուանել. բայց դուրսն ալ դուռ տասնեակ տարիներով թափառել են այս ու այն կողմ՝ մանեղով աւելի ու աւելի ներսերը, — ընդ հակառակն Յոյներն որ անհամաձայն լաւաւոր վիճակ ունեցած են ի սկզբանէ, որոնք երբեմն տեղ ալ եղած են Սեւ ծովու եկեղեր մի մասին, ի նկատի են ունեցել միշտ ոչ թէ նոր բնակավայրեր, ոչ թէ՝ «գաւառ գնելու» տեղ գտնելու համար, այլ պարզապէս իրենց առեւտրական եւ նիւթական շահերն բնարձակելու նպատակաւ: Բայց դառնալով մեր ուղեւորական նկարագրութեան:

Անտրին Պր. Ա. — Ճեան զիս տարաւ իր տունն՝ ճաշի: Երկու եղբայրներն ալ՝ թէ եւ արդէն բաւական տարուք, ամուրի էին մնացել: Պատառ խոհարար մ'ունէին, որուն սովորեցուցողք էին եկիւլ այնպիսի կերպարներ, որոնց վայս անշուշտ մինչեւ այն ատեն եւ ոչ գաղափար ունէր: Եւ քիչ չէր քարմնաց տեսնելով, որ այն առաւ խոհարարուս հայ պարտատուր կը քանչեւիկ կերպով, պարական կերպովներ եւ յատկապէս եււանդի օրմա եւ եկնիւր ձէլով: Կայն իսկ տապալանած ալ (բըւրբը-

մա) պրուսկան ձեռով էր. յայտնի կ'երևար, որ պոլսացի պարոններն աշխատեւր են պահել իրենց ինքնուրոյնութիւնը նաեւ խոհանոցի նկատմամբ: Ցառաւերձութիւնը կ'ապահովորենին զիս, որ շատ առա բարեկամներ եւս յաճախ առանձին ախոթմանօք կու գային ճաշել իրենց քով, պարզապէս իրենց կերպարները վայելելու համար, բայց կարելի է թէ աւելի՛ համբոխի համար կու գային, որովհետեւ ես ալ կը ճանչնամ բազմաթիւ Ռուսեր, ուրիշ մեծ յարգանք չեն տաւեր յիշեալ կերպուր ներու նկատմամբ: Վերջապէս ճաշակի խնդիր է այս, որու վրայ վիճերն աւելորդ է: Ժաշէն վերջը՝ սուրճն եւս աւաւաւաւ էր պարտաւորուած: Փոքր ինչ հանգստանալէ վերջը գուրս ելանք եւ գնացինք Դաբլօ-Պոլսի կոյտակ պարտեզը՝ յատկապէս պարզ պարակ ճաշակելու գոր շատ կը գոյրէ պոլսացի բարեկամն եւ իրաւունք ալ տուէ իրեն: Անկէ ելանք եւ ահագին պողոտայի կ'առաջնորդենք ոտք: Գնացինք մինչեւ Մարշալ Գոմար (Маршалл Фонтан), Փոքր Աղբիւր, որ քաղաքէն գուրս է եւ գուրս ձուլման բաւազալ տեղերէն մէկը կը համարուի: Այս անուամբ կը կոչուի՝ ամառանոցներու մեծ շարք մը, որոնցմէ մէկուն պարտեզը ամբիթէա տարին ձեռով փակուած է զգալի ծովայեղէ, ուր շինուած է ճաշարան՝ սրճարան, ծովի մէջ երկնցած բազուկով մը. ուր նստանք եւ փայելցցինք տեղական գործարանատէր Դաբլօ-Պոլսի (անունս վերջապէս թերեւէ չիտաւիր, իսկ չէ) պող քարէ-Նուր: Երեկոյ էր արդէն. Օրը զովացած. զինուորական երաշխաւորութիւնը՝ Ռուսիայէն խորհուրդէր կը հնչեցներ, եւ ժողովուրդը պարտիզին մէջ խուճէ խուճէ ստուար կանաչի զարաւառներու (terrasse) եւ ծովագլխի վրայ խիտ առ խիտ կը ծնեն: խաղաղ ծովուն վրայ՝ զոտոդներու նաւաներ հանդարտ գնացող զորքը կը կորէին: Մինչեւ գիշերուան ժամը 11 մնացին այնտեղ, ուր ինքիցնցինք եւ ապա մեծ բազմութեամբ նստանք վերջին ձիավար երկաթուղին (tramway) եւ մտանք քաղաք: Փողոցները գեւ լի էին զոտոդներով, որոնք ցրեկուան խիտ տաքութենէն վերջ՝ երկար տանն զովագին օդ կը շնչէին: Սրճարաններու եւ ճաշարաններու առջեւ անթիւ յաճախորդներ նստած էին, ամեն ազգէ եւ դասակարգէ. ամեն լեզու կը խօսուէր, բայց ամենէն յաճախ լսուած ուսերէնն, գերմաներէնն ու յունարէնն էր որ կ'ապագուցանէր թէ շուկան Ռուսաց, Հրեայն եւ Յունաց ձեռքն է: Սոյիցական, բնտանկան, շքեղ եւ այլ ամեն ձեռք միտնի եւ երկի կառքեր անընդհատ անընդադր կ'անին: ամեն կողմ շարժում կ'ենդամարտէ եւ ազմուկ կը արբեր: — Բուն քաղաքին մէջ թէաւորանք եւ կըստներ զոտ՝ խմբակն գուարճաւոր կը ծառայեն ժողովրդեան, բազմաթիւ café chantantներն որ յաճախ են ամեն տեղ: Երգիչներ բայց մանաւանդ երգչուհիներ՝ առական, գաղանական եւ գերմանական chansonnettes կը հանդիսանան բեմի վրայ եւ այսպիսի տեղերը գրեթէ միշտ լի են:

Երկրորդ օրը կիրակի էր: Եկեղեցիներու զանգակներն իրենց ազմուկով լրջացեր էին օգը: Ծառնօթուլիւնս կատարեալ անելու համար, պէտք էր

եկեղեցեաց եւս այց ելլել սրով միտնգամայն կարելի էր գաղափար կազմել Օդեսացու բարեպաշտութեան եւ մանաւանդ տոնական վիճակին վրայ: Եւ իրօք այն օրը մէկ եկեղեցիով գոհ չեղայ: Հայոց եկեղեցին արդէն տեսած էի, ուստի այցելութիւնս սկսայ կաթողիկոսի եկեղեցին: Այս բարին եկեղեցին գրեթէ անշահն կ'երեսար, բայց ներք շատ գեղեցիկ է. յատկաւ մարմարեայ է, պատերն եւ մայկերը (pilastre) նոյնպէս ճեմմակ մարմարի կերպ են յղիւած: Նշանաւոր է մանաւանդ եկեղեցեայ երկու կողմէն յառաջացող սեանց շարքը եւ աւագ խորանը իր վերափոխման պատկերով որ Ռաֆայէլի նկարին օրինակով են: Ուրիշ գեղեցիկ պատկեր մ'ալ կար Աստուածածնայ, բնագիր Ժե. Գարուֆիուրեայի ծանօթ Վարդ Գոյշէ պատկերահանի ինձ ցոյց տուին նաեւ մարմարով մկրտութեան աւագանն, որ բնծայուած է Ռիտա Թէն: Եկեղեցեայ բակին մէջ սեպհական ընդարձակ շինութիւններ կան: Սրանցից 60 տարւ համար, հիւանդանոց, ծխական ուսումնարան երկուս, ուր 5000 շափ մանչ եւ աղջիկ տղաք կ'ուսանին: Ախտահետեւ գիտնցի Ռուսաց մայր եկեղեցին, որ իմ բնակարանին մօտ էր արդէն: Այս եկեղեցեայ հինգ դուռն է եղեր մինչեւ այն տարին երբ Օդեսա կը հիմնուէր, այսինքն 1794ին. բայց մէկ էր նոյն ժամանակ չէ եղած ամբողջ շէնքին կառուցումը. այլ հետգահետ երեք տնգամ յաւելումներ են եղած սկզբնական վոր շինութեան, եւ այս պատճառաւ եկեղեցեայ շէնքն այնպիսի դիրք մ'ունի, որ կարծես մասերն իրարմէ անկախ են: Բարձր գնդադատարան մ'ունի, մինչեւ 75 մետր, որու վրայ հանուած ահագին զանգակը (մօտ 20 հազար քիլո) թըրական թնդաւոթման ձուլուած է եղեր: Եկեղեցեայ տաշէն ընդարձակ յարաբարակ մը կայ: Յիշենք ալ իրենց գեղեցիկ եկեղեցին ունին, որուն կից շքեղ ծխական ուսումնարան մ'ալ կայ: Եկեղեցեայ տաշէն վրայ փոքրիկ պարտեզ, չկրօնկոմ: Աստղմէ զատ կան նաեւ բազմաթիւ ուրիշ մեծ եւ փոքր ուսումնական եկեղեցիներ, քաղաքին ամեն կողմը: Ռուսին 2 գեղեցիկ աղօթարան նաեւ բողոքականներն, հիւանդանոցով միտին, Մեծաշէն տաճարներ ունին Հրեայք ալ. եւ վերջապէս սեպհական ժողովրդանոց (synagogue) ունին Բար-Սիններ (որոնց վրայ խօսած եմ՝ գործոյս ընթացքին մէջ): Եւ սեպհական եկեղեցի նաեւ առաւ տաշէնաւորներ:

Արժեք տաճարներն վերջը կը մնայ խափ ուղղակի գիտութեան տաճարներու վրայ, որոնցմով բաւական հարուստ է Օդեսայ: Առաջին տեղը կը բռնէ՝ անշուշտ Համալսարանը, որ պաշտօնապէս «Ապրիլական Նոր — առական» (սովորաբար կ'ըսեն) Համալսարան, կը կոչուի: Համալսարանը բացուած է այստեղ 1865ին եւ ունի այլեւայլ բաժիններ պատմական բանասիրական, բնագիտական — առաջական եւ իրաւաբանական: Ար պակիս բժշկական ճիւղն, որ մեծապէս զգալի է եւ որու բացման շատ կ'աշխատէ քաղաքն, որ կողմնէն եւս գրամական որոշ վճար յատկացնելու պատրաստակաւութիւն

1 Այսպէս կը կոչուէին Օդեսայ եւ շրջակայ գաւառները:

յոյանելով՝ եւ յոյս կայ թէ չուտով կը կատարուի Օդէսացոյց այս հասարակաց բազմակրը։ Գեղեցիկ շէնք ունի համալսարանն, առանձին շինութիւն ուսանողներու գործնական պարապմունց համար, ձօն գրաստան, եւ այլ յարակից բաժանմանք գործնական աշխատութեանց եւ ուսման համար, ինչպէս ինձնագարաններ՝ գեղարուեստից, դրամական ժողովածուներու, կենդանաբանութեան, բուսաբանութեան, հանքաբանութեան, դարձեալ կենդանական անդամահատութեան (zootomie), բնագիտական, քիմիական, աստղագրաշխական եւ վերջապէս օդերեւութեան (météorologie) կայարաններ։

Համալսարանէն վերջէ կու գան միջնակարգ վարժարաններ՝ 3 գիմնասիոն (gymnase) 2 պրոգիմնասիոն եւ 2 աշակերտական կամ իրազեկական վարժարան։ Առնցեմ զատ կան Մասնագիտական դպրոցներ, ինչպէս վաճառականութեան վարժարան, Հոգեւորական կղերանոց, զինուորական վարժարան, պարտիզպանական, երկաթուղեաց յատուկ մէքենական, արուեստական եւ ապա քաղաքային դպրոցներ, որոնց՝ (միայն այս վերջիններս) թիւր 55 է։ Այս բոլոր բանիւն առջոց համար, իսկ աղիւնոց համար՝ մի ձեմարան (institut), 3 գիմնասիոն, եւ քաղաքական ուսումնարաններ։ Յիշուածներէն զատ կան դարձեալ բազմաթիւ միջնակարգ եւ առարկան ուսումնարաններ, որոնք մասնաւոր անհատներու ձեռքով բացուած են եւ կառավարութեան կամ քաղաքային վարչութեան անդրվարչական իշխանութեան ներքէ շէն։ Անին վերջապէս Հրեաներն իրենց սեպհական իբր 30 դպրոց։ Յոյներն իրենց յատուկ աւետարական վարժարան, եւ աղջկանց դպրոց, Հայերն՝ ինչպէս յիշեցի, մի ձխական ուսումնարան. կաթողիկոսայք եւ լուսաբաններ նոյնպէս, մինչեւ իսկ Քրիստոնէի ուսն առանձին իրենց հասարակական դպրոց՝ ժողովրդանոցին կից։ Այս բոլոր դպրոցներու մէջ կ'ուսանին աւելի քան 20 հազար աշակերտ մանչ եւ աղջիկ։ Վրթական եւ արուեստագիտական հաստատութեանց այսչափ մեծ բազմութիւնն է, որ զգալի կերպով կը բարձրացրէ տեղական ժողովրդեան զարգացողական աստիճանն եւ մակերեւոյթը՝ եւ պատիւ կը բերէ Օդէսայի։

Գանձ այժմ կ'ըլծուի թեան միւս մեծ տարածւից՝ որ է Մամուլն։

Օդէսա ունի 5 ամէնօրեայ լրագիր, որոնց իր ուսերէն լեզուով է եւ մէկը գերմաներէն. աւանդին շատ կարգաւորածներն են Новороссійскій Телеграфъ, որ հակահրեական եւ պահպանողական ուղղութիւն ունի եւ Одесскій Листокъ, որ աւելի յառաջդիմական է եւ հրեական լրագիր կը հասարակէ։ Այս երկուքն անընդհատ վէճի մէջ են, պայտապանելով երկու տարբեր ուղղութիւններ եւ ուշանալով տարբեր հայեցակէտեր։ Իսկապէս բացի Новороссійскій Телеграфъէն, միւսները առաւել կամ պակաս հրեական ձեռքբերու մէջ են, որոնց աղբիւրներէն շատ մեծ է այստեղ 2 ձեմ կարծեր թէ եւրոպայի մէջ որ եւ ենչունաւոր քաղաք, բացի քուզն վիեննայէ, այնչափ մեծ հրեական ոյժ ունենայ՝ որչափ Օդէսա։ Գերմանական լեզուով

հրատարակուած թերթը՝ Odessaer Zeitung, նոյնպէս Հրեկիցի կը խմբագրուի։ Կան նաեւ 2 թերթ գաղղիերէն լեզուով, որոնք շաբաթ մի անգամ կը հրատարակուին։ La Russie Commerciale եւ Revue Commerciale։ Ասոնք՝ ինչպէս անուններն ալ կը ցուցնեն՝ առեւտրական եւ տնտեսական խնդրոց նուիրուած եւ Յոյներու ձեռքն են։ Մի շաբաթաթերթ լեզուով ալ կայ՝ ШКОЛЬНОЕ ОБОЗРѢНІЕ որ մանկավարժական թերթ է։ Առնցեմ զատ կան՝ ուրիշ 6 թերթ, օրագիր, երկշաբաթաթերթ, ամսաթերթ եւ երկամսաթերթ, բոլորն ալ առեւտրէն, որոնք պաշտօնական հաստատութեանց գործիք են ինչպէս քաղաքապետութեան, դպրոցական վարչութեան, հոգեւորական կառավարութեան, եւ կը պարապին իրենց որոշ շրջանին վերաբերեալ խնդիրներու։ Ինչպէս կը տեսնուի, եւ ոչ մի դրական շաբաթ թերթ կամ ամսագիր կը հրատարակուի Օդէսայի մէջ։ Այսպիսիները կը մատակարարեն գրեթէ ամբողջ Ռուսաստանին՝ երկու մայրաքաղաքներ, Պետերբուրգ եւ Մոսկուա։ Գաւառները շուինն որ եւ լուրջ հրատարակութիւն այս ուղղութեամբ։

Օդէսա հարուստ է նաեւ հրեադործական հաստատութիւններով։ Երկու մեծ բարեգնանոց կայ, որոնց մէկը քաղաքային, ընդհանուր, իսկ միւսն առանձնապէս հրեական։ Հրեական հիւանդանոցը, թեեւ բացարձակապէս հրեական դրամով շինուած է եւ կը պահպանուի, սակայն բրիտաններն ալ կ'ընդունին։ Ընդարձակ շէնք եւ հաստատութիւն է նաեւ քաղաքական յիմարանոցը, աճին կարգի դիւրութիւններով եւ բաժանումներով գիտութեան նոր պահանջները համաձայն, որ իբր կէս միլիոն ռուբլի է արժան։ Յիշատակութեան արժանի է նաեւ «Աւետարանական հիւանդանոցը, աւետարանական բնիկներ թեեւ հիմնադրուած։ Առնցեմ զատ կան նաեւ ուրիշ բազմաթիւ նոյն կարգի մասնաւոր հաստատութիւններ, եկաւոր հիւանդներու, ծննդականներու, մանկական հիւանդութիւններու համար եւ այլն, որոնք կամ ձրի են կամ շատ քիչ վարձատրութեամբ։ Ուշադրութեան արժանի է նաեւ Օդէսայի Բակտերիոլոգիական կայարանը (station bactériologique) ուր Պատտէօրիան մէթոդով յաշուողաբար կը դարմանուին կատարութեան բրուուած հիւանդները, եւ կը պատուաստեն նմանապէս սիրիական վէրքը, եւ բակտերիախտական զննութիւններ կը կատարեն ուրիշ տարափոխիկ ախտերու իրաւ։

Հիւանդանոցներէն վերջ կու գան օրրանոցներն եւ անկլանտներն, որոնք նոյնպէս բազմաթիւ են։ Ընկեցիկ մանուկներու խնդիրն եւս լուրջ ուշադրութեան առարկայ է դարձած։ Քաղաքը տարեկան 55.000 ռուբլի կը ծախէ տանից վայր, իր հոգացողութեան ներքեւ առնելով եւ որդեգրելով այս խնդր մանուկները։ Քաղաքը այժմ 800էն աւելի այսպիսի ընկերիկ մանուկ որդեգրած ունի եւ կը պահպանէ։ Կան նմանապէս ուրիշ տեսակ բարեգործական հաստատութիւններ եւս, որոնք այս թէ այն կերպով խնամով օգնութեան կը հասնին կարօտ գաղափարին։ Այստեղ կայ՝ «Արտանայեալներու Ապաստանարան» կոչուած

տուն մ'որ հաստատուած է ի յիշատակ Ռուսաց կայսերական գերդաստանի ազատութեան նշանաւոր Բորիսի արեւմտեան, 1888 Հոկտ. 17ին, (երբ երկրորդ ռուսաց զինաջորդ՝ ծանաթական գլուխ ելելով, բոլոր վազանները ջարդուեցան, մարդիկ մեռան, իսկ կայսերական գերդաստանին գոնուած վազանն անկառն մնաց)։ Այս հաստատութեան մէջ ձրի կ'ապաստանին որոշ թիւով այն արքն ու կանայք որոնք այնպիսի կամ զբաղած հանգամանաց պատճառաւ կայսրութեան մէջ են ինկած, կամ ինչպէս Թրքերը կ'առնեն՝ «Ելելիք Գլ-չիլ-նի»՝ անկնքն։ Քաղաքը տարեկան կը ծախէ 6000 ռուբլի այս նպատակի համար։ Բազմաթիւ հիմնարկութիւններ կան ուսհասարակ շքաւորներուն օգնելու համար։ «Ազատանպատ» ընկերութիւն մը կայ, որ մեծ առատածնունդութեամբ կ'օգնէ աւելի կարօտեալներուն։ Ռուսական աւածը կ'աւելնէ՝ «Съ міру по ниткѣ, голому рубашку» «սոյիքն»՝ «Եթէ ամէնքը մէկ մէկ թել ենք տան» աղքատի համար շապիկ մը կը շինուի։ «այսպէս ալ այս ընկերութիւնն ամէնէն շապիկ անկառն» նոյն իսկ կողէկ կուպէկ նպատակներ ընդունելով՝ այսօր կարող եղած է սեպհական աղքատանոցներ աւելնալ եւ տարեկան 16 հազար ռուբլի ծախսել՝ մինչեւ 400 շքաւոր պահպանելով։ Նախէ զսա աւելի բարեգործական ընկերութիւնները դարձեալ շքաւորներու, որբերու, հիւանդ տղոց եւ սոյլ կարօտեալներուն օգնելու համար։ Բարեխաբայ մընչաւ շինուած քնդարձակ տներ կան՝ միշտ դատակարարին՝ շատ ձեռնառն զներով բնակարան եւ շատ անասն կերպով կերակուր հայտնայեցին։ Համար։ Օգտես ունի նաեւ ընդարձակ ճիւղ՝ «կարմիր խաչի» ընկերութեան, 60էն աւելի Ողորմած քորներով (Sœurs de la charité)։

Այս ընդհանուր բարեգործական հաստատութիւններէն զատ, տեղացի Հրեաներն յատկապէս իրենց համար ունին դարձեալ անկեղանոց, ձրի ծաշարան աղքատներու եւ որբանոց։ Այս վերջինը հարուստ Հրէի մը կոնգրանսն է եւ մի եւ նոյն ժամանակ թէ գլորն է եւ թէ արուեստանոց։ Այնպէս որ այն որբերն երբ մեծնան, արդէն բաւական զարգացած կը լինին թէ մասնաբաշխու եւ թէ որբն է արուեստի մէջ, եւ աղջիկ կամ մանչ՝ այնուհետեւ կրնան իրենց անձնական աշխատութեամբ ապրուստին հոգալ։ Ողբանոցին կից հաստատուած է երկրագործական ագարակ, որ առաջինն է Ռուսաստանի մէջ, ուր որբեր կը կրթութիւն երկրագործական արուեստին, կաթնային արտեսութեան, մետաքսագործութեան մէջ, եւ այլն։

Օգէտայի մէջ Հրեից աղքատութիւնն է. ոյժը յայտնաբերու կ'երեւայ ամէն հաստատութեանց մէջ՝ եւ այս զարմանալի չէ. որովհետեւ քաղաքին ազգաբնակչութիւնը գրեթէ 85% չհոգալ է։ Օգէտայի ինչն ըստ ինքեան ոչ-առուական քաղաքն է, որովհետեւ Ռուսերն անհնազան տարր եւ ոյժ են համեմատաբար միւս ցեղերուն։ Օգէտայի հրապարակին վրայ գլխաւոր իշխանները Նախ Հրեաներն են, ապա Յոյները, Գաղղիացիք, Գերմանացիք եւ Իտալացիք։ Յոյներն են զգալի ոյժ կը կազմեն այսօրեւ շնորհիւ իրենց հոծ բազմութեան եւ մեծ հարստու-

թեան։ Օգէտայի քաղաքային վարչութեան գլուխ կանգնողը՝ երկար տարիներ է ի վեր յոյն մին է Պր. Մարգարէ, որ նշանաւոր է ինչպէս իր հարստութեամբն այնպէս եւ իր բարեգործութիւններովը յօգուտ քաղաքին։ Քաղաքին գեղեցիկ եւ մեծագործ շէնքերուն մէկ կարեւոր մասին տեղերն այնպիսի Յոյներն են, որոնք Օգէտայէ դուրս ալ հոշակ կը վայելեն, ինչպէս Ռայլի, Ռօզաքանիք, Աւալեան, Աւալչիք եւ այլն։ Կը պատմեն թէ այս ցունաց նախկինը ծովահնութեամբ կը պարսկին եղեր այս կողմերը գեռ ամէ մէկ դարէն ոչ շատ յառաջ, երբ Օգէտա կամ Ճիւղազոյն՝ իր նախկին անունամբ Հալիբէյ Ռուսաց ձեռք չէր անցած կամ նոր կ'անցնէր։ Իսկ այսօր անոնց սերունդն ամենապատուաւոր տեղը կը գրաւէ քաղաքին մէջ։

Օգէտա այժմ 300 հազար բնակիչ ունի, Հայաւերելով զօրքն (մաս 16 հազար) եւ եկուորները, Հարիւր տարի նոր անցաւ իր հիմնարկութիւնէն ի վեր, եւ արդէն այնպէս ծաղկած եւ հարստացած է, որ քաղաքին տարեկան Բյ-ժէ (budget) 3/4 միլիոն ռուբլիի կը հասնի (մաս 10 միլ. ֆրանք)։ Այս գումարէն խոշոր մաս մը, այսինքն մէկ միլիոն Բյ-ժէ կը հանուի կրթական եւ բարեգործական հաստատութեանց, որոնց վրայ հարկ համարեցայ մասնաբաշխ խօսքի, որովհետեւ Ռուսականին ամէն քաղաքին մէջ չէր գտնուիր այսպիսի մեծ հոգածութիւն եւ ինքան այս մասին։ Այստեղ եղած ժամանակս եւ ինքան որ կ'երթայի բաւարարելու բնօրինակ, որ նոյնպէս ուշադրութեան արժանի է։ Այնտեղ գտայ նաեւ հայերէն թերթերը՝ «Մշակ» եւ «Նոր Մայր» որոնք իրենց հրատարակութեան վեցերորդ օրը կը հասնին հաս. եւ առիթ ունեցայ կարգաւ թէ ընդհանրապէս ազգային եւ թէ մասնաբաշխ կապաւանն լուրեր, որոնցմէ զուրկ էի մնացած ուղեւորութեանս ընթացքին մէջ։

Երբ առաջին անգամ մտայ ընթերցարանը, զրպապհներէն մէկը բերաւ առջեւս գրաւ մեծ գիրք մի, որուն մէջ ինքիցք օր արձանագրեմ իմ անունս, ծակաւունս եւ մշտական բնակաւորեմ. այս ձեւակերպութիւնը կատարելէս վերջը հանեց ինձ առաւ տպաւոր տոմարի մ'իմ անունամբս, որով իրաւունք կը ստանայի ազատ մուտք ունենալ ամբողջ մէկ տարի առանց վճարի, ինչպէս ամէնքը։ Մեծ սրահի մը մէջ նստած լուս կը կարգային կամ կը գրէին ամէն տարիքէ եւ ամէն ինքուր մարդիկ. կանանց համար առանձին սենեակ կայ, բայց դարձեալ լաւին կը մին նախամեծար կը համարէին մեր սրահին մէջ պարսպիլը։ Ամէն մարդ իրանեք ունէր մը անգամէն մինչեւ 2 հեղինակութիւն աւանդ կարգաւոր. իսկ տուն տանելու հրաման չկար եւ ոչ իսկ դրամականով։ 65 հազար հասար գիրք եւ այստեղ. կան նաեւ ձեռագիրներ՝ մեծաւ մասամբ ռուս գեղեցիկներ։ Այստեղ կայ նոյնպէս 4 օտար զրատուն-ընթերցարան, որոնցմէ կարելի է գիրք առնալ (կամ այնտեղ կարգաւ) որով վճարով։ Քաղաքային դատուննէն զատ կայ նաեւ քաղաքային թուղթ-թուղթ ընթերցարան, որ հիմնաւոր է 1891ին Մարաղի քաղաքապետին ծախքով, ուր կը յաճախեն գլխաւորաբար արուեստաւորներ եւ

առևտրական գործակառույթները Հետաքրքրական այն է՝ որ այս ընթերցարանը յաճախողներուն 80/100 ինչպես ինձ ախի, Հրեայ են, որոնք Կաշխատին տակեղ օգուտ քաղել իրենց ազատ ժամանակն օգտին գործածելու։ արդեն նոյն թաղի բնակիչներն ալ մեծ մասամբ Հրեայ են։

Գրասենէն գնացի պատմական եւ հնագիտական թանգարանը, զոր նշանակել շատ կը գովէին։ Բայց այս թանգարանը դեռ այնչափ հարուստ չէ։ այնտեղ ամենէն աւելի ծոխ են հեյլենական հնութիւնները, եւ յանապաճաք առատ են Սեւ ծովու եզրոց հին հեղինական գաղղիականութիւններէն մնացած գրամները։ Թէեւ ծոխ չէ, բայց ամեն տեսակէն ունի քիչ շատ, վիճակաւ արժանագրութիւններ, սիւներ, պղնձի արձաններ, առանկին իրեր եւ այլն։ Թանգարանն ութ ծիփի բաժնուած է. 1. Նախապատմական, 2. եգիպտական, 3. հեյլենական, 4. հռոմէական, 5. բիւզանդական, 6. շինովական, 7. մոնղոլական եւ տաճկական, 8. ռուսական։ Աւելի հետաքրքրական եւ Օրէոսիի համարարանի թանգարանն իր բազմաթիւ հաւաքածոյքովն, եւ այս պատճառաւ ալ աւելի յաճախուած թէ երիտասարդութիւնէն եւ թէ Ժողովրդէն։ Երեկոյն՝ տեղացի ծանօթի է առաջնորդութեամբ գնացի «Վառչարական Ժողովարանը» (club), որ ինչպէս անուր ցոյց կու տայ՝ հիմնուած է յայտնաբերած վաճառականներու համար, թէեւ եւ յաճախեց բժիշկներ եւ զինուորականներ ալ շատ տեսայ։ Զարմայիլ է, որ բոլոր կանոնադրութեան այս Ժողովարանին՝ Հրեայք չեն կրնար անդամ դարձի մինչ իրեք տեղական վաճառականութիւնը գլխաւորաբար Հրեից ձեռքն է։ Ատոր ալ՝ փոխաբերաբար՝ ուրիշ, սեպհական Ժողովարանն ունին որ աւելի պատասխիմ գտնուած է եւ չ'արգիլէր օտարազգի անդամի մուտքը։ Ամենէն նշանաւոր եւ ազնուապետական Ժողովարանն է այստեղ՝ «Վնդիական կամ Օրէոսիի կլուբ», կոչուածն, ուր թէ անդամներու եւ թէ հիւրերու ընդունելութեան մէջ աւելի խիստ է ընտրողութիւնը։ Եւ ոս հիմնուած է եղբ 1831ին, ամենէն յառաջ։ Անոցմէլ զատ կան «Ազնուականաց Ժողովարան», որ նոյնպէս մեծ յարգ ունի, «Զինուորական Ժողովարան», «Վրոնեսաւարաց Ժողովարան», եւ այլն։

Օրէոս իրեն բուն եւրոպական քաղաք չէր կրնար հեռու մնալ sportի վերաբերելով հաստատութիւններէն որոնք յաճախ տարածուած են Ժամանակակից կրթութեան հասարակութեան մէջ։ Այս հաստատութիւններն են, 1. Սեւ Ժօփէն-կլուբ (yacht-club) որ ունի տեպհական բազմաթիւ առաջատար աւեր, մակայիներ եւ շինութիւններ եւ Խօթիւրու մրցումներ կը կազմակերպէ ամառները։ 2. «Չլօթիւ-քլուբ» ընկերութիւն, որ դարձեալ եւ աշնան ձիարշաւներ կը կազմէ, որոշ վարձատրութիւններով (prix) 3. Ուրախաց ընկերութիւն, որ կը կլանէ ալ ունի, որ անդամներ կը պարտապէս նետաձգութեան՝ աղանձներու վրայ։ 4. «Վելօպեդոնտաց ընկերութիւն», որու անդամները կը վարժեցուն վելօպեդոնտաց (velocipede) վրայ շրջելու եւ վելօպեդ 5. Մարմարազոն-թէնիս կլուբ, որու անդամները գրեթէ միայն Գերման-

նայիք են եւ կը պարտապէս մարմարազոնական խաղերու, Ֆիդիլիական զարգացման համար։ Այստեղ կանայք եւս կան անդամ։

Երբ այս տեսութիւնն բոլոր մասին աւելի կատարելապէս անհրաժեշտ յիշեցը նաեւ Օրէոսիի Ուրախաց ընկերութիւնները։ «Վայսերական ընկերութիւն պատմութեան եւ հնութեանց», Ուրախաց կայսեր համառադութեան ներքեւ, որուն նպատակն է հարուստիին Ուրախութեան, Բնաբարբան, եւ Սեւ ծովու ռուսական եղբրն ուսումնասիրել պատմական եւ հնագիտական տեսութիւն։ Եւ հաւաքած ծանօթութիւններն հաղորդել ուսումնական աշխարհին։ «Բնագիտաց ընկերութիւն», Ուրախութեան ինչ տեղեր՝ կենդանաբանական, բուսաբանական եւ երկրաբանական ուղղութեամբ։ «Պատմական — Բանասիրական ընկերութիւն», որուն նպատակն է ուսումնական հաւաքածունքով եւ աշխատասիրութիւններով նպաստել երկրին մէջ պատմական, եւ բանասիրական ծանօթութեանց տարածման եւ ընդ հարգացման։ «Վայսերական արուեստագիտական ընկերութեան ծիփը», ունի այստեղ ութ բաժնամուկներ, շինուածակներ, ձարտարաբանական, բնալուծական, մեքենական, հանքային, Ժալային, զինուորական եւ լուսանկարչական, որոնց իւրաքանչիւրն՝ բոլոր ծիփին կ'ուսումնասիրէ կառավարութեան եւ հասարակական հիմնարկութեան ընկերութեան յանձնարած արուեստագիտական ինդիքները, ծրարիրները, եւ այս ուղղութեամբ կու տայ հարկ եղած բոլոր գիտողութիւններ, ծանօթութիւնները, եւ կը ստանձնէ նաեւ քննել ամեն տեսակ արուեստագիտական ձեռնարկութիւններ։ «Հարաւային Ուրախաց գիւղատնտեսական ընկերութիւն», հոգ կը տանի երկրին մէջ գիւղատնտեսութեան ծիփերը, գինեգործութեան, մետաքսագործութեան, մետաքսագործութեան, պարտիզանութեան զարգացման, կենդանեաց տեսակի ազնուացման եւս են։ «Պարտիզանական ընկերութիւն» յատկապէս պարտեզներու, այգիներու եւ ստոյն արդեանց բարգաւաճման համար, որ սեխ նաեւ իւր դպրոցը։ «Խրիսի ընտանիք կլուբ», որ հիմնուած է այն նպատակաւ զոր ունին եւրոպական «Վլօթան» կոչուած կլուբներն եւ ընկերութիւնները, եւ ամեն տարի ուսումնական արշաւանք կը կազմակերպէ դէպ ի յարմար ընտանիք, տեղային ընտանիք բնութեան ուսումնասիրելու եւ լեռնային արդիւնաբերութեան զարգացման օժանդակելու համար։ «Իրաւագիտական ընկերութիւն», իրաւագիտական ինդիքներ քննելու եւ Ժողովրդեան մէջ տարածելու համար։ «Գեղարուեստից ընկերութիւն» որ գեղարուեստից դպրոց մը կը պահէ։ «Երաժշտական ընկերութիւն» որ ինքնին յայտնի է «Բժշկաց ընկերութիւն» Օրէոսն առողջապահական տեսութեամբ ուսումնասիրելու համար։ «Բաղնիխոսական (balnéologique) ընկերութիւն», որուն նպատակն է քննել ու բաւարարել Ժալային բաղնիքն եւ աշխարհ եղած խորհարդները տալ այս մասին, եւս Գայ վերջապէս այստեղ նմանապէս «Կանոնաբարձութեան (homeopathie) հետեւողաց ընկերութիւն», որ ունի նաեւ իւր հիւանդանոցը։

Այս ամենը գերազանցապէս կ'ապացուցանէ որ Օգէտս՝ առատօրէն կու տայ իր բնականներուն այն ամենայն, որ կը պահանջէ ներկայ ժամանակի կրթութեան հասարակութիւնն թէ մտաւորապէս եւ թէ նիւթապէս:

Օգէտս առնուած է նոյնպէս Օսմանցիներէն, անցեալ դարուն վերջեր՝ նապէս երկար պատահաբաժնի մը վերջը Դր Ռիբատ ծովակալէն հրամանատարութեան ներքեւ: Ի յիշատակ այս յաղթութեան՝ Օգէտայի ամենէն գեղեցիկ փողոցը կը կրէ Դր Ռիբատի անունը: Օգէտս նախնապէս անշնչան բերդ էր Լ-Վէ Բէյ կամ Խօջա Բէյ կոչուած, ուր կ'ապաստանէին գլխաւորաբար յոյն ծովահէնները: Երբ անցաւ Ռուսաց ձեռքը՝ իւր դիրքն ու այլ հանգամանքներն այնչափ նպաստաւոր էին քաղաքային նաւահանգիստ կառուցողներու՝ որ քանի մը տարի ետքը, այսինքն 1794ին խոյն հիմ դրուեցաւ քաղաքին: Օգէտս կոչուելու մասին ալ հետեւեալ աւանդութիւնը կը պատմուի: Երբ նոր քաղաքացեալ եւ հիմնադիր Ռիշլիէ-յիյն դիտողութիւն կ'անեն թէ այստեղ բաւական չուր չկայ, Գաղղիացի իր պատասխանէ՝ assez d'eau՝ եւ այս խօսքերն այնպիսի մեծ կարեւորութիւն են առեր որ նոյրը մնացեր է եւ անուն դրուէր է նոր քաղաքին — բայց չըմտէ գարնաւած՝ Օգէտս. (ասէ գօ = օգէտս): Ռիշլիէօ մեծ ջանք է ցուցուցած քաղաքին հիմնադրութեան եւ յաւանջման: 1894ին Օգտատոր վերջը՝ Օգէտս քաղաքը շատ շքեղ կերպով ամենց իւր հիմնադրութեան հարիւրամակը:

(Ըր-նախ-իւր-ի-)

Գ. ՏԻՐԻԴԱՆ

Գ Ե Մ Ա Ռ Օ Ս Ս Կ Ա Ն

ՔԱՐԵԼՈՅԻՆՈՅ ԲՈՐԲՆ ԻՌ ՍՈՑԻԱԼԻՅԵՐԻ ՔԷ

(Ըր-նախ-իւր-ի-ն-ի- Գրէլ)

Ամօն-ն-ի-նն այն աստիճանի կը յարգուի, որ ամուսնացեալը միայն բան մը կ'արժէ, եւ պոստիսին միայն կրնայ պաշտաններու եւ պատուոյ հասնիլ: Հարեմ ունենալ անոնց թոյլ տուեալ է, որոնք կրնան շատ ծախք ընել: Ամուրի արք՝ չեն կրնար հարեմ ունենալ. ասոնք յիմար կամ պանջըր կը համարուին, որոնց անկարգութեանց ու ապշութեանց բնականաբար դիւրաւ կը ներուի: Ամուսնացեալներն իրենց մաղերուն խողովակէն կը ձանջուին, իսկ ամուրեաց վարպէն ուսող վրայն վէտ վէտ կ'իջնայ: Ըատ զարմանալի ստորութիւն է որ Բորէայի նորապսակ հարսերը խտիւր լուծիւն կը պահեն, բայց մանաւանդ հարսանեաց օրերը: Նոր ամուսնացած այրն որչափ ալ իւր հարսն այլեւ-

այլ իրաւապատիր խոստովանեալով եւ շողջորթութեամբ խօսեցնելու ջանայ, հարսը պատահաբան չի տար, մունը կը մնայ, իբրեւ անխօս ու անբան արձան, իթէ չ'ուզեր զինքը լրտեսող ընկերներուն հնչեղութեանց եւ ծաղուն նշաւակ ըլլալ: Հարսը շարաքնեալով իւր բերանը չի բանար, բայց եթէ՝ ստիպողական դիպաց մէջ: Հարսն իւր սկեսրաւն հետ աւելի խտիւր լուծիւն կը պահէ, այնպէս որ տարիներ կ'անցնին եւ հարսն անոր հետ ոչ կը խօսի եւ ոչ երեսը կը նայի, բայց եթէ կապն արձաբուրի, համեստ եղանակաւ քանի մը խօսքով խօսակցութիւնը կը փակեն: Ընդ հակառակը հարսը սկեսրին հետ հարսանիքէն անմիջապէս վերջ կրնայ խօսիլ: Ի գովութիւն քորէացի ամէն գաւառակարգի կանանց պէտք է ըսել որ իրենք անձամբ կաթ կու տան իրենց դիեցիկ մանկանց: Ամուսնի արուեստական կերպով անուցանելու վրայ ամենեւին գաղափար չունին. իրենց մայրը կորսնցընող կաթնակիր մանկունք սովամահ հը մեռնին: Եանցառ չի պատահիր որ քորէացի կիներ իւր մի փակ որդին մինչեւ եօթներորդ, ութներորդ տարին կաթով կը սնուցանեն: Կովերէն ու այծերէն կաթ կ'իջնէ չեն գիտեր. թագաւորը միայն երբեմն կաթ կը խմէ: Կովէն այսպէս կաթ կը կ'իջնէ. նախ՝ բովանդակ աղբուրով կը հաւաքուի. կով մը կը պառկեցնեն գետինը, ծիծերը բարակ գաւաղանիկներով կը սեղմեն եւ կաթը թագաւորին համար ամառի մը մէջ կ'անուն: Առ հասարակ ժողովուրդը կաթը գործածելու գաղափար անգամ չունի: Բորէացի կանանց նկատմամբ ծանօթ է որ չեն կրնար խօսակցութեանց մէջ մտնել. ստորին սերնդէ կանայք շատ կը գործեն. հասարակօրէն ասոնց զբաղումն զաշտային այլեւայլ աշխատութիւն է. իսկ բարձր աստիճանի կանայք խնամով կը փակուին եւ կը հակուին, այնպէս որ առանց իրենց տիրող կամ ամուսնոյն՝ փողոցն անգամ չեն կրնար նայիլ. սակայն եւ այնպէս կանայք ընկերական մեծարանք ու յարգանք կը վայելին: Ստորին կարգի կանանց հետ ալ յարգական խօսքերով կը խօսուի եւ ծամու. վրայ աշխուկան այն ալ աղքատ կնոջ մը տեղի կու տայ: Տղաքն իրենց կենաց տաններորդ տարին իրարմէ կը գտան. աղջկունք իրենց մարը, իսկ մանչերը՝ իրենց հորը ընկալարանը կը ման: Ընդհանրապէս քորէացի կանայք պշտղ եւ զարգարկոտ չեն. իրենց գլխաւոր մի միակ զարդը մատնին է: Աղք նրբաւարտ եւ վայելուչ կերպարանք ունին, սեւաշուրի եւ թխագոյն: Թէեւ փոքր ու սիրուն